

УДК 305:17.0

Левченко Л.Ю.

к.філос.н., доцент кафедри філософії ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
les17ya@gmail.com

Україна, Переяслав-Хмельницький

ЖІНОЧІ ТА ГЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В СИСТЕМІ ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНОГО ЗНАННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД

Проаналізовано історичний розвиток поняття «гендер» та «жіночих досліджень». Розглядаються етапи включення чоловіка та жінки до освітньо-виховного простору. Акцентується увага на проблемі гармонійної взаємодії чоловічого та жіночого в соціумі. Аналіз філософських ідей та теорії гендеру щодо становища жінки, сутності чоловічого і жіночого, взаємовідносин статей у суспільстві показує різноманітність та різнобічність поглядів. Враховуються методологічні основи гендерних досліджень у філософії, етиці, соціології, психоаналізі.

Ключові слова: стать, гендер, гендерні теорії, гендерні ролі, маскуліність, фемінність, чоловіче, жіноче, освітній простір, жіночі дослідження.

Постановка проблеми. Термін «гендер» означає стать як соціальне поняття і явище, як все те соціальне, що утворюється над біологічною статтю. Категорія біологічної статі стає гендерною через «назву» (присвоєння імені) одяг і використання інших гендерних ознак. Іншими словами, бути чоловіком чи жінкою – це не просто бути людиною з чоловічою чи жіночою анатомією: одного цього недостатньо, суспільство приписує індивідам відповідати визначеним соціокультурним аспектам відносно прийнятих у цьому суспільстві «зразків» поведінки і зовнішнього вигляду: чоловічого і жіночого.

У сучасному суспільстві неможливо ставитися до особистості без урахування соціокультурних особливостей статі. З'явився новий категоріальний апарат, що містить терміни з ключовим словом «гендер», які дозволяють більш повно вивчати особистість та її особливості.

Метою статті є філософсько-етичне осмислення понять «гендер», «жіночі дослідження» в системі наукового знання.

Виклад основного матеріалу. Проблема людини, сенсу її життя, прав та обов'язків перед собою, суспільством та Богом, а також становище жінки потрапляє в коло філософської та політологічної проблематики з давніх часів, у кожному епоху приймаючи притаманні їй форми дискусій, висвітлюючи той чи інший аспект. Кожна епоха розглядала цю проблему по-своєму. Філософи з глибокої давнини намагалися осмислити феномен розподілу людей за ознаками статі та характер відносин між ними.

Але у вітчизняній науковій літературі дуже мало робіт, в яких проблеми жінки розглядалися б на основі методологічних принципів сучасної філософії людини.

У суспільній свідомості існує така думка, що своєрідність жінок, їх психологічні функції, ступінь і структура їх конкретної участі в культурі відрізняються від чоловічих.

Наприклад, у древніх релігіях таких, як язичництво (древніх греків, римлян, єгиптян), релігіях Китаю, Ірану, Японії богині втілюють жіноче єство в самих різних його проявах: Ізіда, Афінa, Геката, Гера.

Жіноча символіка, яка склалася в давні часи, ототожнювання жінки з різними речами і поняттями багато дає для розуміння суті жіночого образу на той час, коли жіноче начало втілюється в мову образів і емоцій. Дослідження різних символів, які виникли в давнину і ототожнення їх з жінкою, зможе допомогти зрозуміти символізм жіночих образів, встановити їх характерні риси. Жіноче начало, таке, яким воно бачиться європейській символіці, володіє

багатим спектром різних якостей і засобів, які відображають різні сторони людського існування. Серед цих характеристик можна зустріти риси, які підкреслюють те, що відрізняє від чоловічого світу. Міфологічний матеріал підтверджує дане спостереження і дає підстави зробити висновок, що жінкам були доступні всі види суспільної діяльності.

Сучасна точка зору вказує на те, що саме матриархат показує на собі гіпотезу: його існування в минулому у деяких народів реконструюється, але немає підстав для того, щоб думати, що такий суспільний устрій був на якійсь стадії історії людства універсальним. Спільним для багатьох вчених щодо поняття «матриархат» є твердження, що історично виникли деякі зміни статусу жінки і уявлень про неї. Дослідження міфології як відображення відносних матриархату і патріархату, який одержав перемогу, дає можливість розкрити

У європейській культурі закріпились міфологічні образи класичного періоду античності. Вперше в античному суспільстві уявлення про жіночу природну сутність отримало філософське осмислення. Значне місце філософії в системі античної культури було пов'язане з тим, що вона краще ніж міф, виконує світоглядну функцію. На думку деяких культурологів, переборювання міфу – характерна риса античної культури, теоретичну форму цього переборювання показує антична думка [Круглова, 1995:с.159].

Основоположні принципи патріархальної філософської традиції були сформульовані представниками афінської школи Сократом, Платоном, Аристотелем, у філософії яких розум асоціюється з чоловічим началом, виступає як вища досконалість не тільки в структурі людської суб'єктивності, але і в світогляді. Тіло, яке асоціюється з жіночим началом, є, на думку філософів афінської школи, абсолютною недосконалістю, хаосом. Тому принцип підкорення тілесного / жіночого начала розумному /чоловічому виступає у філософів афінської школи основними ідеями філософського знання.

Аристотель вважав, що різниця статі відповідає спільній відмінності в світі форми і матерії, активного і пасивного начал. Але не можна робити висновки, що у чоловіків і жінок свої, тільки їм притаманні властивості.

Позиція Аристотеля в трактуванні питання статі була властива для цієї епохи, оскільки, як було зазначено, закономірно поставала із спільного розуміння природи людини того часу.

Своєрідні уявлення знаходимо і в інших грецьких філософів. Так, Платон стверджував, що в майбутньому ідеальному суспільстві обидві статі повинні будуть опановувати одні і ті ж заняття і ремесла. Жінкам навіть доведеться воювати нарівні з чоловіками. У своїй «Державі» він створює ідеальну державу, в якій всупереч звичаям свого часу проголошує тезу про придатність жінок до всіх видів загальнокорисної діяльності, аж до самих вищих форм управління державою. Основою ідеальної держави є справедливість. Вона полягає в тому, щоб кожний громадянин зміг займатися тим, що найбільше відповідає його натурі.

Платон стверджує, що тільки той, хто зможе володіти своїм особистим тілом і своїми почуттями, зможе розумно і справедливо керувати державою і іншими людьми. Тому в своїй моделі «справедливої держави», Платон визначає функції державного управління правителям-філософам, які, пройшовши всі необхідні стадії освіти, звільнившись від так званих випадкових задоволень, і піднялись до сфери чистого інтелектуального знання – філософії. Тільки вони, на його думку, можуть приймати справедливі рішення [Платон, 1971: с. 251].

У деякій мірі Платон допускає рівність між чоловіками і жінками вищих класів у своїй ідеальній державі, але все ж таки в діалозі «Тімей» вчить, що чоловіки, які в своєму житті всього боялися або були не справедливими, в наступному житті відродяться жінками [Платон, 1971: с. 539].

Зовсім іншою є позиція Платона на розгляд питання статі. У своєму творі «Закони», коли мова йде про навчання науками, а також мистецтвами громадян:

«Все це мій закон прописав би однаково і для жінок, і для чоловіків... Я стверджую, що якщо це взагалі можливо, то у вищому ступені нерозумно діють тепер у наших містах, коли не привчають до цього із усіх сил одностайно і однаково як чоловіків, так і жінок. Майже вся держава стає, таким чином, половинною, замість того, щоб бути вдвічі більшою, завдяки єдності праці і мети» [Платон, 1999: с. 257].

Античні філософи, обговорюючи проблеми жіночої сутності, визначають ряд суто жіночих якостей. Так, Плутарх виділяє серед жіночих достоїнств: скромність, розсудливість, вірність, вміння дружити, навіть мужність, героїзм і велич духу. Він вважає доречним, що обом статям притаманні одні і ті ж риси. Проте, в одному із своїх творів він заявляє, що «жінка, яку залишили на самоті, несе в собі багато дурних думок і бажань» [Мир и Эрос, 1991: с. 51 – 52].

Такі ж протиріччя в поглядах на жінку знаходимо і у римлян. Знаменитий давньоримський письменник Овідій Назон у своєму трактаті про любов дає характеристику жіночій натурі: «чоловік обманює часто, ніжна стать рідко. Придивіться, і ви побачите, що серед цієї статі мало зрадниць» [Овидий, 1992: с. 118]. Не високої думки Овідій і про освіту жінок того часу, підкреслюючи, що освічена жінка – рідкість. В цілому, можна вважати, що в античну епоху уявлення про жінку викликає протиріччя і не однозначне в своїй основі. Зрозуміло, що до цього часу сформувався погляд на жінку як неповноцінну істоту в інтелектуальному і моральному плані. У суспільній свідомості панує думка про ницість природи жіночої натури. Документи і пам'ятки тієї епохи свідчать, що всі дійсні і уявні недоліки і пороки жінок відносяться до вроджених і незмінних властивостей їх природи.

У схоластиці формується уявлення про характер патріархальної влади за аналогією з владою Бога, якій підкорені всі функції індивідів і котра повинна жорстоко карати за всі відхилення від раціонального плану патріарха [Жеребкіна, 2001: с. 400].

XVII століття стає переломним в історії філософії осмислення розуму. Саме в цей час робиться спроба побачити розум не тільки в його субстанційному значенні, але і як інструмент пізнання, як систематичний метод досягнення достовірного знання, котрий покликаний перетворити наукове пізнання із зібрання випадкових істин в єдину систему. На думку Декарта, для отримання достовірного знання потрібно мати такі властивості: інтуїцію, за допомогою якої встановлюється початок, і правильна дедукція, яка дозволяє отримати висновки із них. Весь світ – механізм, і наука про нього – механіка, тому і пізнання є конкретною конструкцією конкретного варіанту світу. Первісна очевидність («мислю, отже існую» – як найочевидніше та достовірніше із всіх тверджень і є основою для всієї системи) і наступні ланцюжки дедукції мають місце тільки в сфері розуму, тільки в сфері мислячої субстанції. «...Я взяв, що я – субстанція, вся сутність чи природа якої перебуває в мисленні... моє «Я», душа, котра робить із мене того, ким я є, зовсім несхожа на тіло, і її легше пізнати, ніж тіло; і якщо його взагалі не було б, вона не перестала б бути тим, чим вона є» [Декарт, 2000:с.269].

Декарт багато зробив для того, щоб чітко відмежувати мислячу субстанцію від тілесної – адже остання є джерелом тих ідей, які тільки затемнюють пізнання. Саме пошук чіткого мислення, позбавлення його від впливу почуттів, емоцій, уявлень призводить до того, що існуюча філософська різниця між інтелектом і емоціями, розумом і уявленнями доводить до абсолютної поляризації і протиставлення. Вся емоційно - почуттєва сфера розглядається не тільки як нижча по відношенню до інтелектуально-раціональної, але і як дещо руйнівне для думки – небезпечний наслідок зв'язку розуму і тіла. Так, Декарт як основоположник раціоналізму Нового часу, нічого не писавши про природу чоловіка і жінки, об'єктивно заклав у формулювання самого способу мислення відношення до жінки як нижчої за своєю природою істоти. Теорія пізнання Декарта стала поштовхом для руху за емансипацію жінок. Дуалістична гіпотеза

Декарта про радикальний поділ сфер матерії і духу надала можливість виділити категорію статі із області чистого мислення і віднести її до області фізичного існування і соціальної ролі (жінки). На той час релігійно обґрунтований постулат прямого духовного доступу до очевидних основних істин призвела до того, що набуло більшого значення самостійне мислення по відношенню до знань, що передаються із покоління в покоління [Жеребкина, 2001: с.116].

Вперше в інтелектуальній історії людства в філософії Просвітництва розглядаються питання про можливості розвитку жіночих інтелектуальних здібностей і про жіночу освіту. В епоху Просвітництва вперше в історії філософії виникають теорії, в яких формуються ідеї жіночої емансипації і здійснюється критика патріархальної ідеології. Серед найбільш відомих філософів цієї епохи найвизначнішим є Ж-Ж. Руссо зі своєю теорією про гендерні ролі виховання, яку він виклав у своїх працях «Юлія, або Нова Елоїза» (1761), «Еміль, або Про виховання» (1762).

У цих працях яскраво виражена ідея про те, що жіноче начало характеризується позитивними якостями, які відсутні у чоловіків. На думку Руссо, позитивна роль жіночого базується на тому, що жінки, маючи іншу чуттєву природу, наділені здібностями подобатися чоловікам, викликаючи у них при цьому кращі людські почуття – любов, співчуття, турботу, а також розвивати чуттєвість і формувати в них естетичний смак. Згідно теорії «природного виховання» Руссо найбільш ефективним засобом самоконтролю є розум, при якому суб'єкт орієнтується не на думки про себе, а на принципи загального морального законодавства, вираженням яких виступає інстанція Загальної Волі. Але, згідно з Руссо, жіночий розум виявляється слабким для того, щоб засвоїти принципи Загальної Волі. І тільки чоловік може оволодіти принципами Загальної Волі і навчитися виконувати функцію раціонального контролю по відношенню до самого себе.

Оскільки форма самоконтролю засобами розуму недоступна для жінок,

вони змушені протягом свого життя весь час звертатися за допомогою до наставника, функцію якого виконує чоловік: спочатку – це батько, а вже потім – її чоловік. Для того, щоб залишатися «природною жінкою» і зберегти свою чуттєвість від шкідливих впливів, жінка повинна в процесі соціалізації перейти із одного будинку (батьківського) в інший (будинок свого чоловіка), де її моральне й інтелектуальне виховання, яке почали батьки, буде продовжене чоловіком-вихователем.

Таким чином, у теорії жіночого виховання Руссо стоїть на патріархальних позиціях, оскільки не дивлячись на визнання позитивної ролі жіночої чуттєвості в культурі він виступає проти жіночої емансипації.

Сучасна гендерна теорія не намагається заперечити відмінності між жінками і чоловіками. Вона засвідчує, що сам факт відмінностей не такий важливий, як важлива їх соціокультурна оцінка й інтерпретація, а також побудова владної системи на основі цих відмінностей.

Теоретики фемінізму починають досліджувати соціальну технологію формування гендерних ролей, те, як формується у людей гендерна свідомість через різні соціальні інститути, мистецтво, науку, врешті, досвід повсякденного життя. «Гендер як соціальний аспект відносин статі, – стверджують дослідники, – конструюється і виражається в багатьох галузях соціального життя. Він включає в себе культуру, ідеологію, дискурсивну практику, хоча і не ототожнюється з ними. Гендерний розподіл в домашній і професійній праці, організація держави, сексуальність, структура насилля і багато інших аспектів соціальної організації впливають на гендерні відносини».

Для жіночих досліджень на першому етапі було важливим виявити і назвати відмінності між чоловіками і жінками. Головне завдання полягало в наданні інформації від жінок і про жінок, щоб таким чином створити фундамент для нових теоретичних концепцій.

Фемінність та маскуліність як ідеальні частини цілого доповнюються

варіантами способів чоловічої - жіночої субективзації, що відображають прагнення до рівного входження в соціальне життя.

Відмінним у жіночих дослідженнях від досліджень про жінок є врахування жіночого життєвого досвіду в рамках соціальної і культурної дійсності як основи наукової роботи, що не тільки змінило тип аргументації, але також внесло в неї пізнавальну цікавість. Традиційні дослідження про жінок перестали розглядатися як науково обґрунтовані висловлювання, які можуть пояснити нерівні суспільні позиції чоловіків і жінок. «Теорії», які приписували жінкам особливу ірраціональність, лагідність, домовитість, вважаються тепер чоловічими стратегіями. Сукупність чоловічого досвіду створило теорії, які претендували також на репрезентацію специфічних життєвих вимог жінок і характерного для них сприйняття дійсності.

Культурно-антропологічні дослідження надали важливі відомості про різнобічні чоловічі і жіночі характеристики в різних культурах. З одного боку, ці роботи ставили під сумнів те, що до цього часу здавалося очевидними біологічні пояснення, так що різниця в суспільному стані жінок і чоловіків не могла більше пояснювати їх статевими ознаками. З іншого – стало очевидним, що, не дивлячись на відмінності в концепціях жіночості, в будь-якій культурі жінці відводилась менш важлива «роль», ніж чоловікові.

Категорія гендера пояснює, що включення жіночих досліджень до теоретичних знань не обмежується включенням знань про жінок і досвід жінок в якусь наукову галузь.

Визначення чоловіка і жінки, відмінностей між жіночністю і мужністю, змінюється з плином часу. Різні уявлення існують одночасно, набуваючи більшої або меншої значущості; їх комбінують, співвідносять одне з одним, щоб через відмінності між статями дати характеристики людини взагалі. Усвідомлення факту цих історичних змін відбулося не так давно.

Відмінність за ознакою статі не закріплена природою; вона виникає і

змінюється разом з культурою. Цей конструкт, як показують сучасні дослідження, включений до історичного процесу розвитку менталітету і суспільства.

Сукупність норм і традицій, яка несе кожній статі узагальнену інформацію про відповідні психосоціальні властивості, називають гендерними ролями. Це – аспекти чоловічого й жіночого, що спричинені як біологічними, так і соціальними чинниками.

Уявлення про відмінності статей і пов'язані з ними норми поведінки, виражаються частіш за все в формі пояснень особливих якостей і обов'язків, переваг і обмежень, властивих жіночій статі. Сутність, природа і призначення чоловіка є лише звуженими рамками специфіки статі.

Висновки. Гендерні дослідження останніх трьох десятиліть ХХ століття виявили, що традиційний чоловічий стиль життя не відповідає сучасним соціальним обставинам. З'явилися праці про «кризу маскулінності», потребу фемінізації чоловіків, переваги «фемінних» психологічних рис.

Гендерні дослідження стали однією з найбільш продуктивних галузей наукового пошуку у світі, результати якого наполегливо вимагають свого впровадження у вітчизняну освітню практику.

Проникаючи в різні сфери гуманітарних наук, вбираючи в себе найновіші методологічні розробки, цей підхід прагне перебудувати попередні структури і брати участь у структуруванні нової культурної моделі. Гендерні дослідження спрямовані на вивчення соціальних і культурних концепцій жіночого та чоловічого, а теорія гендера акцентує увагу не на проблемах жінок, а на стосунках жінок і чоловіків у суспільстві, на неможливості адекватно розуміти становище жінки в суспільстві без аналізу і розуміння гендерних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

Брандт, 2000 – Брандт Г.А. Природа женщины/Г.А.Брандт. – Екатеринбург:

Гуманитарный университет, 2000. – 178 с.

Декарт, 2000 – Декарт Р. Метафізичні роздуми / Декарт Р. – К.: Юніверс, 2000. – 304 с.

Жеребкина, 2001 – Введение в гендерные исследования / [Под ред. И. Жеребкиной]. – Харьков: ХЦГИ; Санкт-Петербург: Издательство «Алетейя», 2001. – Часть 1. – 708 с.

Зборовська, 1999 – Зборовська Н.В. На карнавалі мертвих поцілунків (Феміністичні роздуми) /Н.В.Зборовська. – Львів: Літопис, 1999. – 336 с.

Круглова, 1995 – Круглова Л. Основы культурологи: Учебник /Круглова Л. – СПб.: СПГУВК, 1995. – 393 с.

Лосев, 1957 – Лосев А.Ф. Античная мифология в ее историческом развитии /Лосев А.Ф. – М.: Учпедгиз, 1957. – 620 с.

Мир и Эрос, 1991 – Мир и Эрос. Антология философских текстов о любви. – М.: Политиздат, 1991. – 335 с.

Ницше, 1990 – Ницше Ф. Сочинения: В 2-х т./Ф.Ницше. –Т.2 – М.: Мысль, 1990. – С. 238 – 406.

Овидий, 1992 – Овидий Н. Наука любит /Овидий Н. – М.: Вернисаж, 1992. – 224с.

Платон, 1971 – Платон Соинени.: В 3-х т./Платон. – Т.3 – М.: Мысль, 1971. – Ч.1. – С. 89 – 454.

Платон, 1999 – Платон. Законы./Платон. – М.: Мысль, 1999. – 832 с.

REFERENCES

Brandt, 2000 – Brandt G.A. Priroda zhenshchiny/G.A.Brandt. – Ekaterinburg: Gumanitarnyy universitet, 2000. – 178 s.

Dekart, 2000 – Dekart R. Metafizichni rozmisli / Dekart R. – K.: YunIvers, 2000. – 304 s.

Zherebkina, 2001 – Vvedenie v gendernye issledovaniya / [Pod red. I. Zherebkinoy].

– Harkov: HTsGI; Sankt-Peterburg: Izdatelstvo «Aleteyya», 2001. – Chast 1. – 708 s.

Zborovska, 1999 – Zborovska N.V. Na karnavali mertvih potsilunkiv (Feministichni rozdumi) /N.V.Zborovska. – Lviv: Litopis, 1999. – 336 s.

Kruglova, 1995 – Kruglova L. Osnovy kulturologi: Uchebnik /Lruglova L. – SPb.: SPGUVK, 1995. – 393 s.

Losev, 1957 – Losev A.F. Antichnaya mifologiya v ee istoricheskom razvitii /Losev A.F. – M.: Uchpedgiz, 1957. – 620 s.

Mir i Eros, 1991 – Mir i Eros. Antologiya filosofskih tekstov o lyubvi. – M.: Politizdat, 1991. – 335 s.

Nitsshe, 1990 – Nitsshe F. Sochineniya: V 2-h t./F.Nitsshe. –T.2 – M.: Mysl, 1990. – S. 238 – 406.

Ovidiy, 1992 – Ovidiy N. Nauka lyubit /Ovidiy N. – M.: Vernisazh, 1992. – 224s.

Platon, 1971 – Platon Soineni.: V 3-h t./Platon. – T.3 – M.: Mysl, 1971. – Ch.1. – S. 89 – 454.

Platon, 1999 – Platon. Zakony./Platon. – M.: Mysl, 1999. – 832 s.

Levchenko L. WOMEN AND GENDER RESEARCH IN PHILOSOPHICAL AND ETHNIC KNOWLEDGE SYSTEM: THEORETICAL REVIEW

The issue of sex falls within the field of philosophical problematics since the ancient times, taking its inherent forms of discussions every epoch and enlightening this or that aspect. Every epoch approached the subject in its own way, gradually deleting it from its research field. Only in the end of the 20th century, when changes in the social structure and political life took place, established stereotypes peculiar for the previous century collapsed and moved the issue to the level of theoretical study. Gender theory became one of the directions that study the issue of sex, namely the attitude and status of a woman and man, their social life and acquired life experience,

realization of their social and role characteristics and peculiarities, having started gender research.

Gender is something into what society turns physical, anatomical and psychological differences between people. The notion of male and female behavior, masculine and feminine manners, actions, speech are carried by gender constructs, whereas they embody social expectations towards the characteristics of «a real man» and «a real woman». These are not biological facts, they are culturally specific beliefs that organize social practice one way but not another.

Forming of the gender approach did not accidentally coincide with a wide-ranged discussion of the philosophical issue of correlation between the biological and social nature of a human. The issue of gender identification, defining the role of the social and cultural, on the one hand, and of the biological, on the other hand, became the focus of discussion in the West.

Having started a new thinking paradigm, which focuses on a person's sex, gender methodology brought new problems of human existence to the foreground of social studies. These problems turned out to be universal, considering that sex — not only as a personal thing, but also as the notion of gender — is a universal characteristic of human beingness. Reconceptualization of the issue showed that this obvious truth used to be ignored in traditional social studies which distanced «sex» and «human» from each other. A man was a «human» with his «sex». Therefore the issue of a human was the primary issue of philosophy, while the issue of sex was the secondary one. Masculinity and femininity are not connected with biological sex; they consist of distinctive psychological features, historically predetermined by cultural peculiarities of a certain social environment.

The difference between female research and studies of women lies in the consideration of female life experience within social and cultural reality as the basis

of a scientific research that changed not only the type of argumentation but also brought inquisitiveness to it. Traditional researches about women stopped being studied as scientifically justified statements, which can explain unequal social positions of men and women.

Femininity and masculinity as perfect parts of a whole are complemented with variants of ways of male – female subjectification, which reflect the urge to equal entering the social life.

Key words: sex, gender, gender roles, masculinity, femininity, male, female.